Структурно-семантичні моделі фразеологізмів з онімним компонентом

Ю. М. Данилюк, студентка групи ФУб-1-14-4.0д, IV курс, спеціальність «Філологія (українська мова і література)».

Науковий керівник: к.філол.н., доц. Вінтонів Тетяна Миколаївна.

У статті розглянуто структурні типи фразеологізмів із компонентом «власне ім'я», проаналізовано структурні моделі фразеологізмів з онімами, з'ясовано семантичні вияви фразеологічних одиниць з онімними складниками та їхнє морфологічне вираження в сучасній українській мові.

Ключові слова: структурно-семантична модель, фразеологізм, власне ім'я, онім.

The article deals with the structural types of phraseologisms with the component "own name", analyzes the structural models of phraseologisms with onymams, finds out the semantic manifestations of phraseological units with onymic components and their morphological expression in modern Ukrainian language.

Key words: structural-semantic model, phraseologism, proper name, onim.

У сучасній українській фразеології особливе місце займають фразеологічні одиниці з компонентом «власне ім'я». Ці стійкі одиниці вирізнювані тим, що мають своєрідні структурно-семантичні моделі у зв'язку з наявністю компонента «власне ім'я».

В українській мові фразеологізми з власними іменами різнопланово досліджували Л. Алефіренко, О. Мороз, Н. Москаленко, Н. Пасік, О. Кудріна та інші; окремі питання стуктурно-семантичного аналізу порушено в працях А. Івченка, В. Ужченка, Р. Міняйла. Незважаючи на значну кількість досліджень з ономастичної фразеології, на сьогодні недостатньо вивченим є питання стуктурно-семантичних моделей фразеологізмів з онімами. Це і зумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є аналіз структурно-семантичних моделей фразеологізмів із компонентом «власне ім'я».

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

1. Розглянути структурні типи фразеологізмів із компонентом «власне ім'я».

2. Проаналізувати семантичні моделі фразеологізмів з онімним компонентом.

3. Описати морфологічні вияви фразеологізмів із компонентом «власне ім'я».

Виклад основного матеріалу дослідження. Фразеологічні одиниці – один із надзвичайно універсальних засобів номінації світу індивідів, який не тільки позначає нові аспекти фрагментів буття, а й виражає найтонші нюанси стосунків, традицій, звичаїв, побуту, емоцій тощо. У сучасній лінгвоукраїністиці спостерігаємо різноаспектний підхід до аналізу фразем. Серед фразеологізмів із компонентом «власне ім'я» книжного походження нами виділено такі структурні типи: однокомпоненті, двокомпонентні та трикомпонентні одиниці.

Структурні типи фразеологізмів

- Однокомпонентні фразеологізми – це фразеологізми, основа яких складається з одного слова, простого або складеного, в складі якого є онім. В українській мові їх наявна мала кількість, наприклад:

Від Адама *— дуже здалека, з самого початку. «З безперестанними охами, сапанням та умліванням Прохіра розказувала. Вона почала* ***від Адама****» (М. Коцюбинський).*

Як Сфінкс *— повністю, абсолютно. «О, мої наївності! Мовчу,* ***як сфінкс****» (М. Хвильовий).*

- Двокомпонентні фразеологізми — це фразеологізми, які складаються з двох компонентів, одним з яких є онім.

Серед них можна виділити такі моделі:

1) відономастичний прикметник + іменник у називному відмінку:

Езопівська мова – *замаскований спосіб висловлення думок з натяками і недомовками.* ***«*** *Здається, вчорашній запис треба більше прикрити* ***езопівською мовою****» (М. Стельмах).*

Аріаднина нитка *– правильний шлях. «Прогалини полеонтологічного літопису дедалі більше заповнювались, примушуючи навіть найбільш упертих визнати разючий паралелізм, що існує між історією розвитку органічного світу в цілому і історією розвитку окремого організму, даючи, таким чином,* ***аріаднину нитку****, яка повинна була вивести з того лабіринту…» (Енгельс).*

Прокрустове ложе *– суворі вимоги, які щось обмежують. «А душі людей, загиблих, замучених, спалених, задушених, розстріляних, повішених фашистами людей стоять навколо мене й мовчать. Бо їхніх мук не можна передати словами, їхні страждання не вкладаються в* ***прокрустове ложе*** *законів контрапункту, їхні стогони дужчі за урагани над материками й морями» (П.Загребельний).*

Сізіфова праця *– надзвичайні зусилля. «Ріка то затихала, то знов шуміла, сповняючи* ***сізіфову працю****» (Г. Хоткевич).*

Каїнове діло *– підступні вчинки. «Це, сказать, приклад з мого власного життя про те, як задурюють голови легковірним землякам, залякують їх українські націрналісти, щоб і далі творити своє* ***каїнове діло****» (Остап Вишня).*

2) апелятив у Н.в. + власне ім’я:

Ланцюг Гіменея — *подружні стосунки; шлюб. «Тут і ті диваки, котрі зопалу, здуру порвали* ***ланцюг Гіменея****, покинули дружин своїх» (*М. Рудь*).*

Стріла Купідона *— симовл кохання.* ***«****Я вже був забувся про неї, а вона знов роздратувала мене своїми очима. Оце ж то ті* ***стріли Купідонові****, про котрі торочать латинські поети!. .доведеться знов вчинити заїзд на леваду й хату цієї красуні! — подумав Єремія» (*І. Нечуй-Левицький*).*

Бочка Данаїд *— марна, даремна праця. «Він хоче наповнити бочку Данаїд»*

3) власне ім’я + і + власне ім’я. За семантикою ці фразеологізми позначають осіб, що мають протилежні ознаки.

Марфа і Марія *— жінка з дрібними інтересами – жінка високих прагнень.*

Самсон і Даліла *— полонянин і підступна жінка*

Адам і Єва *— чоловік та жінка.*

4) дієслово + онім. За семантикою такі фразеологізми позначають різноманітні дії та стани (відповідно до джерел походження).

Відкрити Америку – *говорити про те що відоме всім давно.* ***«****— Орисю, організація служниць існує вже добрих тридцять років, а ти нам тут* ***відкриваєш Америку****» (*Ірина Вільде*).*

Скорчити Лазаря – *ганебна, сумна слава.* ***«****— Чого ти здихаєш [зітхаєш]? — гримнув на неї голова. — У чоловіка навчилася?.. Той теж, як прийшов, то такого* ***Лазаря скорчив****» (Панас Мирний).*

Осідлати Пегаса – *стати поетом.* ***«****Думається мені: коли такий наш [поетів]фатум неминучий, то даремне й тікати від нього, а хто не хоче коритись, нехай* ***осідлає****..* ***Пегаса****» (Леся Українка).*

5) «Дієслово + як + онім + [назва місця] = метушитися, безладно рухатися без потреби». Найчастіше використовують дієслова бігати, намотатися, товктися.

Як Савка по пеклу — ***«****— Ну чого товчешся,* ***як Савка по пеклу****? – потсійно повторювала бабуся, коли я барився»*

Як Сірко на прив'язі – *«Обов'язково буду завтра, бо сьогодні намотався за день, як Сірко на прив'язі» (Ю. Збанацький).*

6) «Дієслово + як + онім + (назва товару, на якому можна заробити) = замість сподіваного зиску зазнати втрати». Із цими фразеологізмами вживається слово заробити.

Як Мартин на милі — «*Була Марія на базарі, а заробила,* ***як Мартин на милі****».*

Як Марко на вовні — «*Коли потяг разів зо два цигарку, сплюнув і сказав невідомо до кого: — Заробив,* ***як Марко на вовні****…» (Д. Косарик).*

7) «Дієслово + як + онім + назва їжі (іменник з прийменником або без

нього) = об’їстися, переїсти, не знати міри». Найчастіше із цими фразеологізмами використовують дієслова їсти, поживитися.

Як Мартин мила — « *Розсердивсь я, плюнув і пішов до торби з харчами — не міг більше терпіти…Наївся* ***як Мартин мила****» (В. Нестайко)*

Як Сірко паскою — *«Пожививсь,* ***як Сірко паскою»*** *(*Укр. присл.*)*.

8) «За + онім (казковий володар) = дуже давно».

За царя Панька — «*Хтось, колись, очевидно, ще* ***за царя Панька****, вирішив, що підручник неодмінно має бути нудним»* (*www.bbc.com. – 06.12.2006*).

За царя Гороха — «*— За царя Гороха, значить? — чухаючись, одказав Сидір»* (*Панас Мирний*).

За царя Горошка, коли людей було трошки — « *Певно, не впізнав, га? Хіба не пам'ятаєш, як ми зустрічалися* ***за царя Горошка, коли людей було трошки****?»* (*Ю. Збанацький*).

За царя Митрохи, як людей було трохи — « *Йому [панові], мабуть, здавалось, що він і тепер панує на Вкраїні, як було колись* ***за царя Гороха, як людей було трохи»*** (*І. Нечуй-Левицький*)

За царя Тимка, як земля була тонка — «*Колись, ще* ***за царя Панька, як була земля тонка****, приходили до лиманів бердянських люди.., заривалися в калюжу, лежали під сонцем у тій густій багнюці й вилазили з неї дужими та кріпкими»* (*Остап Вишня*).

- **Трикомпонентні фразеологізми** — це фразеологізми, які складаються з трьох компонентів, один із яких онімний складник. Фразеологізми, що мають таку структуру, в українській маловживані.

До таких одиниць зараховано такі моделі:

1) Іменник + Онім + Дієслово. За значенням такі одиниці передають втрату почуття сорому.

Очей у Сірка позичити – *Такії* ***очей у Сірка позичать*** *не стануть: Вони сорому ізроду Не мали й не мают»ь (****Укр. поети-романтики****)*

Очей у Рябка позичити – *[Бичок:] І кращі від твоєї дочки живуть без шлюбу та ще й як живуть!.. [Стеха:] Живуть та цілісінький вік* ***у Рябка очей позичають****!»* (*М. Кропивницький*).

2) Дієслово + онім+ іменник або онім.

Пройти Крим і Рим – *побувати усюди. «— Беремо ж сюди [в спецшколу] найтрудніших, тих, що вже* ***пройшли Крим і Рим****,— інший і дорослий не бачив такого, що воно вже встигло пережити»* (*О. Гончар*).

Тримати Бога за бороду — *досягати чогось особливого, надзвичайного. «— А вас викликає ректор. — Ректор? Не знаєте чого? — розгубився Богдан. — Або в найгіршу діру почнуть агітувати, або високо підскочиш, — пояснив Іван. — Коли високо, то* ***тримай Бога за бороду****»* (*М. Стельмах*).

Опинитися між Сціллою та Харібдою *— опинитися у ситуації, коли маєш обрати між двома можливими діями, проте обидві небезпечні або неприємні. «Марійка опинилася між Сціллою та Харібдою. Кожний її крок був вирішальним».*

Окремим різновидом є фразеологічна одиниця, що має структуру простого або складного речення. До таких фразеологічних одиниць відносять приказки та прислів'я, напр.*: Не смійся кума, що дурень Хома, бо всі люди кажуть, що й ти без ума (Нар. тв.) — дурна, нерозумна людина; Нещасному Макару нема ніде талану — людина, якій нещастить От вам і Лука: рукавиці за пазухою, а він їх шука (Нар. тв.) — нетямуща людина; Шукає Хима Юхима, а Юхим біля неї (Нар. тв.) — неуважна людина.*

Отже, наявність у фразеологізмі оніма виявляє свою структурно-семантичну своєрідність таких фразеологізмів. Ономастичний компонент стає опорним словом фразеологізму та визначає його зміст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алефіренко М. До питання про структуру компаративних фразеологізмів української мови // Питання словотвору і граматичної структури української мови. – Дніпропетровськ, 1976. – С. 43–52.

2. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С., Дятчук В. В., Неровня В. Н., Федоренко Т. О. Словник фразеологізмів української мови / відповідальний ред. Винник В. О. – К.: Наукова думка, 2003. – 788 с.

3. Мороз О. А. Фразеологічні одиниці з компонентом "власне ім'я" в сучасній українській мові: структурно-семантичний аспект : Дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Мороз Оксана Анатоліївна; Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2002. – 288 с.

4. Українські прислів'я та приказки. / Упоряд. С. Мишанич та ін. – К. : Дніпро, 1983. – 390 с.

5. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наук, думка, 1993. – 996 с.